

Hoofdstuk 2

Motto:

Het betere is de vijand van het goede. Het beste is de aartsvijand

Van rixsja naar revolutie en terug Ontwikkelingssamenwerking in historisch perspectief

Henri Beunders

Macht corrupteert. Maar onmacht doet dat ook. Het eerste heeft Nederland in de koloniale tijd ervaren toen het machtig was. Nederland heeft het in de gedekoloniseerde tijd eveneens ervaren: de verleiding van het denken in absolute grootheden. Sinds 1945 hebben we weinig feitelijke politiek-militaire macht meer. Maar we hebben nog wel veel geld, en we hebben nog wel expertise in huis. En we hebben nog altijd ideeën, vooral veel ideeën over de vraag hoe we kunnen komen tot een betere en vreedzame wereld.

Niet dat die hang naar een vreedzame wereld ons Nederlanders genetisch is aangeboren – de Gouden Eeuw en die koloniale tijd vertellen een ander verhaal – maar vrede en recht zijn belangrijke uitgangspunten geweest en gebleven van onze tamelijk godsdienstige maar ook tamelijk tolerante, en bovenal tamelijk pragmatische en commerciële natie aan de Noordzee. Handel, vrede en recht zouden dus, zou men denken, te samen de voor het grijpen liggende driepoot zijn waarop de ontwikkelingssamenwerking theoretisch en praktisch altijd gestoeld kon en kan worden. Wie dit denkt vergist zich. De praktijk is moeilijker dan de leer. Het omgekeerde is ook waar. De leer blijkt vaak ook moeilijker dan de praktijk.

Nederland is, ook in het tijdperk van de ontkerkelijking, een theologisch land gebleven, al belandde veel theologie als seculiere dumpgoederen op de politieke markt. Veel en heftige politieke, vaak ronduit leerstellige, twisten over strategische uitgangspunten en keuzen over de precieze marsroute naar een betere wereld waren het gevolg. Vaak waren die debatten uiterst reëel – wel of geen kruisraketten in ons land, wel of geen kerncentrales in ons land. Soms echter leken de debatten die in de kleine kring van ingewijden werden gevoerd op de dispuuten tussen middeleeuwse theologen over de vraag hoeveel engelen er pasten op de punt van een naald.

Terugkijkend op ruim een eeuw Nederlands ‘beschavingsoffensief overzee’ kunnen we drie grote scharnierpunten zien: de afkondiging ‘van bovenaf’ van de ‘Ethische Politiek’ in 1901 door koningin Wilhelmina. De oprichting ‘van onderop’ van de politiek-structurele derdewereldbeweging door pater Jelsma in 1954 tegen de armoede in het zuiden van de wereld. En de huidige mix van alle soorten strategieën: het pragmatische ‘*help yourself/help elkaar*’-beleid – zowel van onderop (vrijwilligers) als van bovenaf (medefinancieringsorganisaties, microkrediet) – aan de ene kant en het breed gewaaierde politiek-structurele anders-globalisme aan de andere kant.

Dit boek staat in het teken van methoden van draagvlakversterking. Daarom zal in deze sociaal-historische verkenning ook het woord draagvlak aan de orde komen. Want wie denkt dat het bij draagvlak alleen gaat om mensen *buiten* de wereld van ontwikkelingssamenwerking vergist zich. Net als vroeger in de kring van de dominees en theologen werden sommige critici uiteindelijk atheïst en/of anarchist en daarna de grootste bestrijders van het hele systeem zelf.

De Ethische Politiek

De weg naar de hel is geplaveid met goede bedoelingen. Dit klinkt wat cru. Misschien is een betere, aardigere formulering deze: het grootste probleem van ontwikkelingssamenwerking is wellicht dat de fundamentele vraagstukken die eraan ten grondslag liggen zo sterk worden onderschat. Die gaan immers over geloof en ethiek, over wezen, rechten en missie van de mens en eenheid van de wereld.

Zo klinkt het doel van de huidige ontwikkelingssamenwerking heel simpel: bestrijding van armoede en onrecht. De definitie van armoede en onrecht is dat echter helemaal niet. Wie bepaalt die? De Verenigde Naties. Dus is het een politiek besluit, geen absolute of wetenschappelijke waarheid. Wat als armoede en onrecht wordt gezien verandert daarom per periode, en verschilt van cultuur tot cultuur. Een voorbeeld. De vraag wat we aanmoeten met analfabete, werkloze Aboriginals, verslaafd aan alcohol en drugs, is net zo moeilijk als vroeger de vraag of je heidenen met geweld mocht bekeren. Of de vraag wat te doen als een volk zegt, ja, wij zijn arm, en we vervuilen onze omgeving, maar we zijn tevreden, dus laat ons a.u.b. met rust.

In de koloniale tijd was het simpeler. Wij blanken hadden de macht – *‘Whatever happens, we have got the Maxim gun, and they have not’* – en de Bijbel aan onze kant. Om handel, zending en missie naar wens te laten verlopen leek een mix van geweld, wetgeving en wat onderwijs en ziekenhuizen de beste oplossing. Het land, de opbrengsten, en de onderdanen waren van ons. Als ‘de inboorlingen’ zich hierbij neerlegden was er pais en vree.

Dit veranderde tegen 1900 toen het inheemse verzet opbloeide en de Westerse mogendheden onderling jaloers raakten op elkaars koloniale bezittingen. Nederland, machteloos en klein in Europa, was een van de grootste koloniale mogendheden. Indien aangevallen kon het deze bezittingen in het geheel niet verdedigen tegenover de oude grootmachten als Engeland en de nieuwe als China, Japan en Amerika. De vondst was ‘de Ethische Politiek’ die koningin Wilhelmina in 1901 afkondigde, vooral met het oog op Oost-Indië. De nieuwe beschavingspolitiek – onderwijs, welzijnszorg – zou Indië onder Nederlandse leiding uiteindelijk welvarend en autonoom maken. Het niet uitgesproken doel van deze politiek was: als wij laten zien dat wij het beste met die archipel voor hebben, hebben de grootmachten geen smoes om Indië wegens wanbeheer van ons af te pakken.

Het draagvlak voor deze Ethische Politiek in Nederland was groot. Door Multatuli wakker geschud over de ‘roverspraktijken’ in Indië waren er vele vrijzinnigen die meenden dat het roer drastisch om moest. Er waren er ook al die openlijk pleiten voor onafhankelijkheid voor Indië, de voorlopers van de communisten die ‘Indie, los van Holland’ aanhieven. Zij ondermijnden dus toen al het draagvlak onder het idee van ontwikkelingssamenwerking, net als Stalin later met zijn Sovjet planeconomie, en net als de nationalistische tak van de andersglobalisten à la de Fransman José Bové.

Achteraf is het altijd gemakkelijk een eerder tijdperk, een verdwenen heilsleer belachelijk te maken. In het licht van de naoorlogse standaarden zijn er in Indië veel mistanden begaan, en veel averechtse besluiten genomen die ook haaks stonden op die Ethische Politiek van opvoeding in de richting van zelfbestuur en samenwerking. Maar er zijn ook positievere elementen in die Ethische Politiek te onderscheiden, die moeiteloos ontwikkelingssamenwerking genoemd zouden kunnen worden. Er is een zekere rechtsstructuur geïntroduceerd, de eenheid van het land bestaat nog (goedgeels), en op het gebied van onderwijs en gezondheidszorg is er eveneens een structuur geschapen waarop later is voortgebouwd. Bovendien, in die Ethische Politiek waren er progressievere en conservatievere tijden, net als na de oorlog in de ontwikkelingssamenwerking. Belangrijker voor het besef van de heftigheid van ‘de geschiedenis’, en de veranderlijkheid van de even oprecht gevoelde moraliteit van de opvattingen over ontwikkelingssamenwerking kan de afloop van ons Grote Avontuur dat Indië heet ook verhelderend werken.

Velen verbazen zich er nog altijd over dat, toen de Japanse bezetting kwam en daarna de Amerikaanse bevrijding, de Nederlandse regering nog niet snapte dat de koloniale tijd voorbij was en het tijd werd om die beloofde autonomie te realiseren. Dat Nederland toen niet wilde buigen voor de feiten van de wereldpolitiek wordt sindsdien als naïef of dom beschouwd. Maar minister Van Maarseveen zei in 1949 over de overdracht in de Tweede Kamer dat de koloniale politiek was gestoeld op ‘onze zedelijke roeping’. Zedelijkheid blijft echter ook nu, meer dan machtspolitiek, een vaste poot onder het ontwikkelingsbeleid.

Dat bewees, als slot van deze Ethische Politiek, ook het nog 13 jaar lang ‘krampachtig’ vasthouden aan Papoea Nieuw-Guinea. Luns wilde het gewoon houden, want dan leek Nederland groter en machtiger op de wereldkaart. Kennedy maakte hem hardhandig duidelijk dat het behoud van heel Indonesië in de mondiale Koude Oorlog iets belangrijker was dan zijn persoonlijke *hang-up*. Maar zijn katholieke collega-minister Marga Klompé was ook tegen overdracht van dit halve eiland aan Jakarta, om andere redenen. Zij wilde het beschavingsoffensief voortzetten, om de Papoea’s langzaam en behoedzaam uit het stenen tijdperk naar onze tijd te loodsen, en dus niet om machtspolitieke redenen zo maar uitleveren aan de hun wezensvreemde en vijandige Javanen. Zij was niet alleen de eerste vrouwelijke minister, maar kan ook als progressief en geestverwant van pater Jelsma gelden. Kortom, wat later gehekelde werd als bekrompen hebzucht, missie of zendingswerk, was in het licht van de toenmalige omstandigheden en opvattingen, soms progressief.

Samen de schouders eronder, onder de hele wereld

Na 1945 was het *tabula rasa* voor de ontwikkelingshulp, dat wil zeggen als Ethische Politiek. Europa was verwoest, materieel en ideëel. Mensen waren bezig hun eigen leven weer bij elkaar te vegen, eigen buurt, stad en land weer op te bouwen, en, als ze nog koloniën hadden, deze met amechtig geweld te heroveren of te behouden. Van zending en missie durfden minder mensen vol vuur te spreken. Want wie durfde, na Auschwitz, nog over God te spreken?

De christelijke gedachten waren natuurlijk niet verdwenen. Die kwamen, in gesecculariseerde vorm, tot uiting in de oprichting van de Verenigde Naties in 1945 en in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in 1948. Hiermee werd de problematiek van de ontwikkelingshulp, later 'omgedoopt' in ontwikkelings samenwerking, in politieke, dus internationaal onderhandelbare en veranderlijke, termen gegoten. De 'internationale gemeenschap' was geboren, wat voor nieuwe hoop zou zorgen, maar ook voor nieuwe spanning met de nationale belangen en nationale opvattingen over de juist geachte weg naar een betere wereld.

In de jaren vijftig bleven in Nederland missie en zending nog aanwezig in menig huisgezin. De missiekalender hing er nog. De kroonkurken werden nog hier en daar gespaard, in de kerk werd nog gecollecteerd voor de paters en zendelingen ver weg. Misschien spraken zij bij de jeugd nog tot de verbeelding, maar dat werd minder. De stripverhalen over Kuifje lokten inmiddels meer: waarom niet zelf er heen getrokken? Het dromen van verre paradisijsen nam een aanvang.

Wat de oorsprong van het begrip 'de derde wereld' is geweest, dat is bekend, de Koude Oorlog. Maar wat die Koude Oorlog tussen de eerste en de tweede Wereld, Oost en West, en het einde ervan in 1989/91, nu precies voor effecten heeft gehad op het verloop van de debatten over ontwikkelings samenwerking, en over het draagvlak in brede zin, dat is minder goed onderzocht. Het bekende is dit. De Franse econoom/demograaf Alfred Sauvy schreef in 1952 dat 'deze derde wereld, veronachtzaamd, uitgebuit, geminacht als de derde stand, zelf ook iets wil zijn'.¹ Het bekende is ook dit. Dat Simon Jelsma die op pinksterzaterdag 1954 op het Plein in Den Haag een protestbijeenkomst hield tegen de armoede in Azië, Afrika en Latijns-Afrika een pater was. Hij veranderde missie en zending dus in sociale strijd, ook tegen de miljarden verslindende en de wereld bedreigende bewapeningswedloop. Dit laatste is psychologisch curieus. De Koude Oorlog tussen de eerste en tweede wereld was de moderne variant op de middeleeuwse tweedeling hemel en hel, goed en kwaad, vriend en vijand. Maar als deze twee grootmachten in staat zijn niet alleen elkaar maar de hele wereld te vernietigen, kunnen ze in de ogen van sommigen al snel allebei tot vijand worden. Dan kan de derde, de buitenstaander, al gauw uitgeroepen worden tot het schuldeloze slachtoffer, verheven worden tot de 'edele wilde'. Een deel van de latere teleurstelling over terugval in corruptie of dictatuur van arme landen zou wel eens met de psychologie van de angstige of dromende mens in het Westen tijdens de Koude Oorlog verklaard kunnen worden.

Hoe dit ook zij, vergeleken met het winnen van individuele zieltjes door individuele zendelingen en missionarissen waren het wel Hercules-taken die de derdewereldbeweging op haar schouders nam: alle wapens en alle armoede de wereld uit. Nadat wapens door onrecht werd vervangen is het streven niet minder wereldomvattend en eindeloos geworden. Het gevaar van absolute doeleinden is teleurstelling en apathie als boemerang. Het gevaar van pragmatisme en scepsis is niets doen en egoïsme. Geen van beide gevaren bestond in de jaren vijftig en zestig. Die bruisten, op die aanvallen van angst na, van positieve energie.

Nederland had zich altijd als 'gidsland' gezien, als Israël aan de Noordzee, als het land van Rembrandt, als het land van Hugo de Groot en het Vredespaleis, en als het land waar de Ethische Politiek was afgekondigd. Dat laatste was in 1949 in veel bloedvergieten geëindigd, en nu was het teruggeworpen op zichzelf, met nog wat tropische resten Koninkrijk in De West. Maar midden jaren vijftig ging het, dankzij Amerikaanse hulp en stugge wederopbouw, zuinigheid en vlijt, toch al weer wonderbaarlijk goed met ons. Televisie was er nog niet echt, maar de mondigheid en welvaart namen langzaam toe. Iedereen had werk, en bovenal, Drees had AOW voor iedereen aangekondigd. Ofwel, als iedereen zijn schouders eronder zette, zich van goede wil toonde, dan was er een bescheiden maar gelukkig leven beschoren voor iedereen, als vrucht van overleg en eerlijke inkomenspolitiek.

Deze 'polderpolitiek' werd als het ware geëxtrapoleerd naar de hele wereld. Zo kwam er een oproep om belastingverlaging te weigeren, om 1% wereldbelasting in te voeren en koningin Juliana hield een rede over 'haves and have not'. De PvdA-econoom Jan Tinbergen werd de theoreticus van de derdewereldbeweging. Zijn adagium staat gebeiteld op een pleintje op 'zijn' Erasmus Universiteit: 'Van de verdeling komt de winst'. Deze

---

¹ Sauvy, 1952.

opvatting, die suggereert dat er altijd een vaste hoeveelheid rijkdom in de wereld is die alleen maar beter verdeeld hoeft te worden, zou een van de krachtigste theorieën binnen het denken over de ontwikkelingsproblematiek worden. Ook bij de revolutionairen binnen de derdewereldbeweging die zouden bepleiten dat hulp foienwerk is of verkapt kapitalisme, en dat de arme landen 'hun deel' gewapenderhand moeten pakken en daarna hun eigen weg moeten gaan.

De seculiere god

De motieven van de mens zijn zelden ongemengd. Velen zijn, hoe ontkerkelijk en rationeel ze ook zijn geworden, toch in menig opzicht monotheïstisch gebleven, in de zin van lineair denkend: dit is de ene oorzaak, dit is het ene gevolg. Het denken in engelen en duivelen is met de leegloop van de kerken ook niet verdwenen uit de Nederlandse politiek. Het sektarisme evenmin. En de charitas ook niet, al kreeg deze oer-Nederlandse eigenschap sinds de komst van het woord ontwikkelingssamenwerking bij professionals een slechte naam: de naam van aflaat. De eerste minister die, in 1965, verantwoordelijk werd gesteld voor ontwikkelingssamenwerking (OS) was de KVP-er mr. Theo Bot. Inpandig bij Buitenlandse Zaken werd hij verantwoordelijk voor de 'hulp aan ontwikkelingslanden'. Waarom kreeg hij die taak? Er waren diverse redenen. Men moest wat met al die teruggekeerde ambtenaren uit Indië. Men had zich verplicht aan de Verenigde Naties. Men was bezig met de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Als NAVO-lid was Nederland onderdeel van de Koude Oorlog, en had ook een taakje in het voorkomen dat landen in de derde wereld communistisch werden. Kortom, het was een vreemde mix van redenen. Als vlag kan men toch zeggen dat Nederland koos voor internationale, humanistische samenwerking, gedragen door christelijke idealen van naastenliefde en geflankeerd door vanzelfsprekende elementen als nationaal belang (handel, recht en veiligheid).

Interessant is dat de oprichting van dit ministerie valt te midden van twee unieke nationale tv-acties voor het goede doel: Open het Dorp eind 1962 en Eten voor India in 1966. In die volgorde dus: eerst hulp aan de invalide, achterblijvende medemens in eigen land, daarna hulp aan de hongerende ver weg. Beide charitatieve acties werden een onverwacht en overdonderend succes, ja, maakten een verpletterende indruk op de eigen natie. Nooit eerder na 1945 was het zelfbeeld van 'gulheid, goedheid en gidsland' zo gestreeld als nu. In de geschiedschrijving over de derdewereldbeweging – dus over het ontstaan van de Novib, X-Y, Niet Goed Geld Terug, Rietsuikeractie, Angola Komite, Vietnambeweging, Wereldwinkels en dergelijke – wordt aan charitasacties in het algemeen relatief weinig aandacht besteed. Dit is niet terecht, zeker niet als we het begrip draagvlak in beschouwing nemen.

In de periode dat Nederland zelf machtig was en koloniën had, leidde 'de koloniale kwestie' tot heftige politieke strijd. Na 1949 was er een grote, mede uit schuld en schaamte maar ook uit herlevende hoop en vitaliteit voortkomende, consensus: dit was niet goed geweest, en voortaan gaan we het helemaal anders doen. Over de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 was dan ook nauwelijks een dissident geluid te beluisteren. Dit bewijst overigens dat een te grote consensus die gestoeld is op schaamte over eigen verleden niet per se tot een beter beleid voor heden en toekomst hoeft te leiden.

Welke politieke modes er ook zijn geweest, vanaf de jaren vijftig tot nu overlappen grote delen van de christelijke, humanistische, sociaal-democratische en ook sociaal-liberale waarden elkaar als het gaat om ontwikkelingssamenwerking. Want met dat ministerie voor de 'hulp aan ontwikkelingslanden' in 1965 vond Nederland, zelf weer boven Jan, een nieuw zowel praktisch als idealistisch doel (naast de EEG en NAVO) in de wereld. Het was een variant op de missie en zending, een modern jasje voor de Ethische Politiek.

Aan de oproep van de Verenigde Naties om 1% van begroting af te staan aan ontwikkelingshulp is door weinig landen zo snel gehoor gegeven als door Nederland. Dit lag in lijn met de kerkelijke acties vanaf de jaren vijftig om 1% van het inkomen aan de kerk af te dragen. En de link tussen deze praktijk en de vroegere aalmoezen aan de armen is natuurlijk ook niet zo moeilijk te leggen, behalve dat in de gestructureerde gesalarieerde samenleving een gestructureerde overdracht ook gemakkelijker te regelen valt. Vrij snel kreeg deze 1%-norm het karakter van een heilige totem in de Nederlandse politiek.

Het religieuze en pseudo-religieuze karakter van ontwikkelingssamenwerking wordt hier regelmatig onderstreept omdat het zo vaak onderschat wordt of bewust genegeerd. De Ethische Politiek was een vinding van de eerste gereformeerde premier van Nederland, Abraham Kuyper. De eerste minister van OS was een katholiek. Van de tien ministers van OS die we de afgelopen 40 jaar hebben gehad was er maar een afkomstig van de VVD en twee van de PvdA. De overige zeven kwamen uit de kring van het CDA. De bekendste minister is natuurlijk PvdA-er Jan Pronk (twee keer minister geweest), en hij is onder de professionals zelf tot een soort heilige totem van de ontwikkelingssamenwerking verheven. Waar zijn gereformeerde opvoeding ophield en waar zijn socialistische

overtuigingen begonnen en omgekeerd, dat was in al die afgelopen decennia niet altijd even duidelijk. Als in de decennia sinds 1965 driekwart van de bevolking er voor is dat 1% van de begroting aan ontwikkelingshulp wordt uitgegeven, betekent dit dat deze hulp de seculiere god van Nederland is geworden.

Maar net zoals er vele gezindten zijn in Nederland, betekende dit geenszins dat er eenheid van opvatting was over de besteding van al dat geld. De mogelijkheden zijn eindeloos. En de opvattingen en (nationale en commerciële) belangen varieerden daarom ook tussen uitersten: geef elke arme één euro; neem met al het geld één arm land onder de oksels; help alleen daar waar het Nederlandse bedrijfsleven zaken kan doen; verbind er die en die sociale en politieke voorwaarden aan, enzovoorts *und kein Ende*. Iemand een fooi geven blijkt een stuk gemakkelijker te zijn in elk geval (als je tenminste niet omkijkt).

Hoezeer dus de politieke praktijk verschilde van kabinet tot kabinet – dan weer had het bedrijfsleven de overhand, dan weer dé steun aan de revolutie, dan de steun aan sociale projecten – voor alle kabinetten bleef die 1%-norm (ook al werd die in de praktijk 0,8%) een mooie vlag voor de naoorlogse Ethische Politiek van Nederland. Voor confessioneel-liberale kabinetten werd deze norm het bewijs dat men toch menselijke politiek voerde, hoe hard het overige beleid sociaal gesproken ook uitpakte, hoezeer men in de buitenlandse politiek Amerika ook steunde in het Vietnambeleid of op welk ander omstreden punt ook, zoals Zuid-Afrika. Dit gold ook voor het meest links geachte naoorlogse kabinet, het rood-roomse kabinet Den Uyl (1973-1977), met de onbetwist meest radicale en meest structureel denkende minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk. Den Uyl zette het adagium van Jan Tinbergen – ‘Van de verdeling komt de winst’ – om in de slogan ‘Spreiding van kennis, macht en inkomen’, ook op wereldschaal. Maar hij wist dit toch, iets minder hardop, moeiteloos te combineren met de noodzaak van economische groei. De 1%-norm voor ontwikkelingshulp overdekte deze dubbelstrategie van meer rijkdom voor ons, minder armoede en onrecht voor hen, ook met het fiere blazoën van de Ethische Politiek.

Intussen zorgde die 1%-norm door de economische groei wel tot een almaar uitpuiende portefeuille van OS, en een almaar uitdijend woud van gesubsidieerde ontwikkelingsorganisaties. Het aantal projecten, veldwerkers, bureau mensen, consultants, trainers en opleidingen nam snel toe. Het werd een nauwelijks vanuit Den Haag gecontroleerde wereld op zichzelf, van ‘professionals’, zoals de ontwikkelingswerkers zich zelf graag noemden. Elke organisatie had eigen ideeën en expertise over de besteding van de verkregen gelden. Nieuwe organisaties zochten een ‘niche’ om ook een plekje te veroveren. En elke minister had ook wel zijn of haar eigen ideeën om het beleid, of het palet aan ‘concentratiegebieden’, of hoe het modieuze jargon van die periode ook luidde, wat bij te stellen.

Misschien was, en is, een van de problemen van ontwikkelingssamenwerking wel die vaste norm van 1%. Die suggereert namelijk vastheid en zekerheid, en – wederom – absoluteheid, terwijl het in de praktijk van armoede en onrecht misschien niet gaat om druppels op een gloeiende plaat dan toch wel om moeilijk in getallen vast te leggen resultaten. Dat kan gaan wringen. Misschien laten charitas en noodhulp meer ruimte voor rommeligheid en dingen die blijkbaar fout gaan in het leven.

De politieke radicalisering die met Jelsma in 1954 begon en in de jaren zeventig en begin jaren tachtig naar een hoogtepunt liep, leidde er intussen wel toe dat de ‘theologische’ debatten over ontwikkelingssamenwerking vaak op het scherpst van de snede gevoerd werden, waarbij niet alleen theoretisch bloed vloeide: enkele journalisten lieten het leven in hun solidariteitsacties voor de revolutie. Het boekje van de Stichting X-Y, waar Jan Pronk voorzitter van was, vroeg zich in 1972 af: ‘Helpt Hulp?’ Antwoord: nou nee, dat is lapwerk, nodig is een structuurverandering in de wereld, een *Nieuwe Economische Orde* tussen het rijke Noorden en het arme Zuiden.² Pronk zou daarna, als minister, worden bekritiseerd als ‘reformistische kapitalist’ door sommige radicale schrijvers, journalisten en actievoerders die metterdaad naar verre paradijzen vertrokken om te helpen bij het doen slagen van de revolutie om op deze manier het kapitalistische juk van zich af te schudden, en niet via 1%-acties of een keurige vreedzame weg vol goede bedoelingen en lange vergaderingen.

De actiegroepen die politieke actie voorstonden boven ontwikkelingssamenwerking hadden in deze roerige jaren de overhand, en wisten de meeste media achter zich te krijgen én de meeste politieke partijen in de Tweede Kamer onder grote druk te zetten. Het ene debat over een boycot van een rechtse dictatuur (Chili, Argentinië) of steun aan een linkse opstand (Nicaragua, El Salvador), of de verbreking van alle banden met het apartheidregime in Zuid-Afrika volgde op het andere.

---

² Stichting X-Y, 1972.

En plotseling was deze politieke hausse voorbij. De angst voor eigen overleven in het nucleaire tijdperk kwam als een duveltje uit een doosje weer te voorschijn, en overschaduwde (even) alle medeleven met de armen en ontrenten elders.

Angst en schaamte, euforie en richtingloosheid

Als we naar draagvlak zoeken voor bepaalde zaken, zoeken we naar mentale grondstromen die de bevolking drijvend houdt bij wat ze aan de oppervlakte doet. We hebben al geconstateerd dat zendingsdrang/reislust, charitas en opbouwwerk belangrijke eigenschappen zijn van Nederlanders. En dat, hoe vaag en mistig ook, soms gevoelens als schuld en schaamte hun onderhuidse rol spelen: over onze eigen rijkdom, over onze eigen naïveteit van gisteren toen we heilig geloofden in die ene oplossing voor alles die zo verkeerd of zelfs averechts bleek uit te pakken.

Waarom was die angst tussen 1978 en 1984 voor ‘de bom’ zó groot dat deze de hele politieke derdewereldbeweging naar de achtergrond verdreef, waar deze nauwelijks weer vandaan is gekomen? Het is een complexe vraag. Na de politisering van het leven onder Den Uyl volgde de depolitisering, privatisering en commercialisering onder de kabinetten Lubbers en Kok, twintig jaar achtereen. Maar tijdens de eerste kruisraketdemonstratie, in 1981, was Lubbers nog geen premier. Laten we daarom terugkeren naar het begin van de derdewereldbeweging, naar Jelsma in 1954, hoogtijdagen van de Koude Oorlog. Toen waren we nog niet anti-Amerikaans, Amerika had ons bevrijd. Men was tegen de bewapeningswedloop als zodanig. De uitweg was, weg met alle wapens, smeed ze om tot ploegscharen, dat levert werk en eten op.

Begin jaren tachtig waren velen, na Vietnam, wél anti-Amerikaans. De schuld van de Koude Oorlog werd daarom door velen niet bij de Sovjet-Unie, maar bij Amerika gelegd. Cowboy Reagan was de duivel. Hij was, om in Harry Potter-termen te spreken, een *dementor*, die alle levenskracht uit je gezicht zuigt, en je dus niet eens meer in staat stelt nog aan armoede en onrecht in de derde wereld te denken. Voeg daaraan de schaamte over de naïveteit over verkeerd afgelopen revoluties in sommige landen toe, zoals Angola waar na de linkse revolutie opnieuw de burgeroorlog uitbrak, en de wanhoop over die toch niet zo gemakkelijke kwestie van ontwikkelingssamenwerking is iets beter te verklaren. En ook de nieuwe explosie van de charitasevenementen voor de arme medemens ver weg, te beginnen met *Band Aid* in 1985. Net zoals Open het Dorp één maand na de uitermate spannende en deprimerende Cubacrisis kwam, kwam *Band Aid* van Bob Geldof ná de tweede kruisraketdemonstratie en de eerste doorbraak in het Oost-West-overleg over de langeafstandsraketten. Opluchting na de doodsnoed overal, een golf van vrijgevigheid voor de minder bedeeden volgde.

Na de val van de Muur, en het einde van het Oost-West-conflict, volgde eenzelfde golf van euforie. In theorie was er nu geen derde wereld meer. Maar al snel was er ook in de praktijk niet één derde wereld meer dat door de trefwoorden armoede en onrecht werd gekenmerkt. Niet alleen keerde in Latijns-Amerika in menig land de democratie terug, en werd in Zuid-Afrika de apartheid afgeschaft. Maar in de loop van de jaren negentig werd duidelijk dat de derde wereld zich via de massale migratie als een vierde wereld begon te vestigen in de trapportalen van onze eigen eerste wereld. Dit had de versnelde komst van de multiculturele samenleving tot gevolg, met grote effecten op het denken over ontwikkelingssamenwerking. In onze eigen samenleving was nu ook armoede en onrecht. De asielproblematiek begon de energie en liefde van veel mensen uit de oude derdewereldbeweging op te sloppen.

Met een wereld die in beweging was geraakt, op drift was geraakt, met een eigen bevolking die na de verdwenen euforie in toenemende mate stuurloos leek geworden en ook bozer over die snelle verkleuring van de eigen wijk, werd de theorie voor de structuurdenkers over ontwikkelingssamenwerking er niet gemakkelijker op. Zeker niet toen geleerde en politieke critici als Ferdinand van Dam en Frits Bolkestein harde feiten naar voren brachten. Over corruptie, over averechtse effecten, over de onderschatting van de culturele factor en nog veel meer. Begin 21^e eeuw kan men uit de waslijst van harde feiten er drie noemen die het structurele denken over ontwikkelingshulp in een crisis hebben gestort:

- Afrika is ondanks het biljoen Euro dat in de afgelopen halve eeuw in dit continent is gestoken er slechter aan toe dan 50 jaar geleden.
- China is binnenkort misschien de bloeiendste economie ter wereld, terwijl het nooit een eurocent aan ontwikkelingshulp heeft gekregen.
- In landen/rijksdelen waar we de afgelopen decennia zélf naast hulpverlening ook directe of indirecte politieke greep op hadden kunnen uitoefenen – Suriname en de Antillen – is dit niet goed of ronduit verkeerd afgelopen.

De teleurstelling over deze harde feiten lijkt het gevolg van het pseudo-religieuze denken in absolute termen als

goed en kwaad, van het lineair en monocausaal denken, van psychologische preoccupatie met gevoelens van schaamte en schuld bij onszelf (en met ons eigen welbehagen) in plaats van met noden bij de mensen in de derde wereld. En vooral van een gebrek aan bevlogen bescheidenheid.

Nieuwe visie: passie en pragmatisme

De overeenkomst tussen de radicalere theorieën over ontwikkelingsstrategieën en complottheorieën is dat alles erin altijd klopt. Het zijn modellen. Als er een kritische vraag over komt, wordt er een variabele aan toegevoegd of een lijn dikker aangezet, en de uitkomst is weer de gewenste: armoede en onrecht voor niemand. Tot een kind kan zien dat de theorie een zeepbel is. Het was dan ook te verwachten dat na de radicale jaren 1970-1980 er een terugslag zou volgen. En die kwam: er kwam teleurstelling en apathie bij de revolutionairen. Sommige veldwerkers gingen wat anders doen, anderen, die nog steeds van hun vak hielden en ook goed wilden blijven verdienen, gingen commercieel en werden actief op gebied van opleiding en consultancy.

Bij de jongere generatie kwam vanaf eind jaren zeventig een nieuw radicalisme op andere terreinen dan de derde wereld: Greenpeace, Milieudefensie, Dierenbevrijdingsfront. Het opmerkelijke aan deze bewegingen is dat deze zich van de mens afkeerden. Of dit komt omdat deze generatie niet in kerkelijke kring is opgevoed is een vraag die het onderzoeken waard is. De derdewereldbeweging zelf ontwikkelde zich in apolitieke richting: Foster Parents Plan werd snel de grootste en meest bekende organisatie: je adopteert een kind en helpt het aan een toekomst. Kritisch consumeren werd een trend, via Max Havelaar en *fair trade*-bedrijven als de BodyShop. Ofwel, het nuttige met het aangename verenigen werd de nieuwe trend vanaf de jaren tachtig. Het 'gewoon jezelf zijn', maar ook het 'sociaal ondernemen' werden nieuwe slogans. En dat leidde, aangemoedigd door de overheid, tot grote diversiteit, op allerlei terrein, tot minder star ideologisch denken.

Het maatschappelijk draagvlak onder ontwikkelingssamenwerking bleef even groot als ervoor. Maar op dat brede draagvlak krioelt het intussen van de veranderende bewegingen. De activiteiten van de zogenaamde pragmatisch idealisten nemen snel toe en deze zijn zeer divers. Volgens het NCDO Syntheserapport uit 2005³ gaat het om fondswervende initiatieven van kleine groepen mensen voor een bepaald doel, vrijwilligerswerk bij organisaties in het Zuiden, rechtstreekse ondersteuning van bepaalde projecten in het Zuiden met steun van vrienden en kennissen, en anders-globalisten, die hun onvrede uiten via deelname aan het *World Social Forum* en andere specifieke acties. Het bedrijfsleven ontplooit steeds meer initiatieven op het terrein van ontwikkelingssamenwerking in brede zin. Hierbij gaan commerciële motieven (microkrediet) hand in hand met het bevorderen van lokale werkgelegenheid, overdracht van kennis en, in een aantal gevallen, overdracht van geld. Er zijn ruim 300 organisaties actief. De overheid besteedt een half miljard, de huishoudens en bedrijven besteden samen ook een half miljard aan ontwikkelingssamenwerking. Vooral de laatste twee sectoren zorgen voor een grote verschuiving in de traditionele geldstromen, namelijk van overheid via de erkende professionele hulporganisaties naar een waaier van zelfbenoemde, vaak tijdelijke doe-het-zelf-organisaties.

De minister van ontwikkelingssamenwerking in Balkenende I en II, Agnes van Ardenne, was tijdens haar ambtsperiode zeer te spreken over deze vermaatschappelijking van de ontwikkelingshulp. Ze schreef enthousiast over haar kennis Sweder die in Indonesië een nieuwe riksja had gekocht voor een riksjarijder. Over TPG dat voedselacties coördineert. Over de chirurg uit Roermond die in zijn vakantie in Afrika opereert. En, meer in het algemeen, over het feit dat de etnische Nederlanders inmiddels meer geld overmaken naar hun thuisland dan de hele officiële ontwikkelingshulp bij elkaar. Kortom, zo concludeerde zij: 'zelfbewuste Nederlanders willen 'doen' en niet bekritisieren. Zij willen niet actievoeren, maar resultaat op korte termijn. Zij willen geen woorden maar daden'.⁴

Van Ardenne kraakte ook harde noten over haar eigen beleidsterrein: 'Ontwikkelingssamenwerking is te lang het speeltje van overheid en professionals geweest. De globalisering biedt een uitgelezen kans om ontwikkelingssamenwerking weer terug te geven aan waar die thuis hoort: de samenleving (..) Over grenzen heen zijn mensen elkaars burens geworden. Zo wordt het door velen beleefd. Daarom zijn we toe aan nieuwe vormen van internationale solidariteit, rentmeesterschap en verantwoordelijkheid (..) De toekomst van de Nederlandse derdewereldbeweging is niet aan het officiële ontwikkelingscircuit of de anders-globalisten, maar aan de burger zelf'.⁵

---

³ Van Voorst, 2005.

⁴ www.wereldinbeweging.nl.

⁵ Van Ardenne, 2003.

De kritiek op dit beleid is onder andere verwoord door de pleitbezorgers van de traditionele structurele aanpak van de derdewereldproblematiek, Hans Beerends en Marc Broere.⁶ Zij betogen dat al die cijfers over een sterk draagvlak een 'onterecht positief beeld lijken te geven over de mondiale betrokkenheid van de Nederlanders'. Of er van werkelijke betrokkenheid bij arme landen echt sprake is volgens hen maar de vraag. Uit dezelfde onderzoeken blijkt volgens hen immers dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking tegen het toelaten van producten uit ontwikkelingslanden is als dat ten koste gaat van de eigen economie.

Wat Van Ardenne en al die pragmatisch-idealisten voorstaat leidt in hun ogen 'tot een enorme stroom van kleinschalige projecten die doen terugdenken aan de begindagen van de Nederlandse ontwikkelingshulp'. Dit effect zal worden versterkt door die verplichting tot vermaatschappelijking. Grote internationale campagnes tegen oneerlijke handel, de schuldenproblematiek of de keerzijden van de globalisering doen het op de charimarkt immers een stuk minder dan bijvoorbeeld wervingscampagnes voor concrete ontwikkelingsprojecten voor kinderen. Zij bepleiten daarom de andersglobalistische aanpak: 'Als doen en geven niet gekoppeld wordt aan een politieke stellingname die zich keert tegen het armoede bevorderende en puur op winst gerichte marktdenken, verwordt betrokkenheid tot een geïsoleerd individueel gevoel van welbehagen'.

Epiloog

De twee uitersten in de discussie over armoede en onrecht – structuurverandering, desnoods revolutie versus de kleinschaligheid van het microkrediet en de gratis 'riksja' – zijn nog geheel niet verdwenen, zo bleek uit het voorgaande. Ze passen echter meer bij het naoorlogse denken over ontwikkelingshulp, dan wel -samenwerking dat vooral gebaseerd was op het denken in (pseudo-)religieuze of humanitair-politieke termen als armoede en onrecht, dan bij de beginjaren ervan: de Ethische Politiek. Die kwam immers mede voort uit angst voor eigen voortbestaan.

Door 9/11 en de aansluitende 'war on terror' wordt, zeker vanuit Amerikaans perspectief, ontwikkelingssamenwerking zonder al te veel vlagvertoon in een ander kader geplaatst, dat veel meer aansluit bij dat van de Koude Oorlog. Vanaf de jaren vijftig was een deel van de motieven om aan ontwikkelingshulp te doen, zoals gezegd, te voorkomen dat arme landen communistisch werden. Dat geldt nu, *mutatis mutandis*, voor de fundamentalistische islam. Sinds de Amerikaanse politicoloog Samuel P. Huntington medio jaren negentig waarschuwde voor 'The Clash of Civilizations', werd deze na 2001 vooral opgevat als die tussen de islam en het Westen.⁷ En deze strijd wordt niet alleen gestreden in het Midden-Oosten, of via terreuraanslagen in het Westen, maar vooral in Afrika. Hiermee komt naast de motieven van 'de gerechtigheid' en 'het mededogen' wederom het motief van 'de veiligheid' de ontwikkelingssamenwerking binnen. Wat dit motief van angst zal betekenen voor het ontwikkelingswerk in de praktijk, is nog niet helemaal duidelijk. Zeker niet in Nederland.

Hier is begin 2007 het kabinet Balkenende IV aangetreden dat niet christelijk-liberaal maar christelijk-sociaal is. En waarbij mag worden aangetekend dat de leider van de PvdA en vice-premier Wouter Bos zoon is van de voormalige 'Afrika-ambassadeur' Jona Bos. Te verwachten is dus dat het sociaal-christelijke element in de ontwikkelingssamenwerking vanuit het kabinet sterk benadrukt zal blijven, geheel in de traditie van de afgelopen eeuw zoals in dit hoofdstuk is beschreven. Anderzijds is de nieuwe minister van Ontwikkelingssamenwerking, de PvdA-er Bert Koenders, een politicus die meer thuis is in de wereld van 'Europa' en de 'Realpolitik' dan in de wereld van de armoedebestrijding en *celebrity*-charitas van het type Bono. Het is dus niet uit te sluiten dat er, na minister Van Ardenne's voorkeur voor de micro-aanpak, weer een nieuw accent gelegd zal worden, nu meer op stabiliteit. En ook dat zal geheel in de traditie zijn van de beschreven geschiedenis van de naoorlogse Nederlandse ontwikkelingssamenwerking: binnen het ruime kader waarover grote consensus bestaat kan een minister de koers wijzigen.

Angst is een slechte raadgever, zegt men. Maar zonder angst zou een mens snel onder de tram lopen. De behoefte aan politieke stabiliteit in, bijvoorbeeld, Afrika kon daarom wel eens een verbindende factor worden in het ideologisch en praktisch verbrokkeld geraakte landschap van de ontwikkelingssamenwerking. Het 'verlichte eigenbelang' is immers ook een oud-Hollandse deugd, en was ook bij minister Pronk begin jaren '90 een sterk motief: voorkom burgeroorlogen en ongewenste migratiestromen.

De conclusie van al het voorgaande moet zijn dat, bij alle verbrokkeling en soms teleurstelling van de voorbije decennia, er in de afgelopen jaren tal van indrukwekkende initiatieven te bespeuren zijn op het gebied van ontwikkelingssamenwerking – vanuit de samenleving (ook de jongeren), vanuit de wereld van de showbizz én vanuit de politiek en het bedrijfsleven – dat de hoop gerechtvaardigd is dat er ook bij de nu wat gedepimeerden

---

⁶ Beerends en Broere, 2004.

⁷ Huntington, 1996.

nieuw élan zal ontstaan. Daar zal zelfs de naar binnen gerichtheid van Nederland van de afgelopen paar jaar niets aan veranderen. Daar is de Nederlandse traditie van 'Ethische Politiek' én 'Verlicht Eigenbelang' veel te sterk voor.